

ТМ	Г. XXXIV	Бр. 4	Стр. 1091-1098	Ниш	октобар - децембар	2010.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 316.7:929

Претходно саопштење

Примљено: 2. 7. 2010.

Ђуро Шушњић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Београд

ИЗ АРХИВЕ ОСТАРЕЛОГ ИСКУСТВА*

Резиме

Водећи српски социолог, у исповедном тону, резимира своје богато животно и интелектуално искуство, говори о: старости, односу према јавности, критици, потонулим вредностима и масовној насупротив елитној култури.

Кључне речи: Ђуро Шушњић, старост, јавност, критика, вредности, елитна култура

„Циљ нашег пута је да нађемо пут до нашег циља“

Франц Кафка

Хвала на свему што су моје колеге и пријатељи говорили о мени и мом делу бираним речима: ако и није све истина, лепо је за чути! Из архиве остарелог искуства извукао сам пар ствари које би овом пригодном поменуо. Прва се тиче мога доживљаја старости, друга мог односа према тзв. јавности, трећа говори о ставу према критичарима мојих радова, четврта сведочи о данас потонулим вредностима, а пета подноси кратак извештај о стању нашег духа, то јест наше културе уопште.

osusnjic@eunet.rs

* Излагање на округлом столу *Споменица Ђура Шушњића* – поводом књиге *Изван игре, на путу: зборник у част професора Ђуре Шушњића* (прир. М. Вукомановић, Чигоја штампа, Београд 2010) – на XVII ЈУНИР међународној конференцији *Ходочашћа, култна места и верски туризам*, одржаној од 25. до 27. јуна 2010. у Нишкој Бањи.

О МОЈОЈ СТАРОСТИ

Да вам на самом почетку кажем оно што бисте и сами на крају приметили: ја нисам Бетовен, али губим слух, нисам ни Павароти, али губим глас! Закључак је јасан: боље бити пијан него стар! Јер пијан може да се отрезни, стар не може да се подмлади. Иво Андрић добро рече: „Старим колико морам, борим се против старости колико могу“. Једно по једно чуло ми отказује, али дух мој се не да, и лута од проклетих до рта добре наде. Тело моје, „мој брат магарац“, не слуша моје наредбе: ушао сам у ледено доба! Потрошио сам главницу живота, сада трошим само ситниш, па је то довољан разлог да вршим припреме за одлазак у божије насеље. Монтењ је, у име свих стараца, изговорио речи вредне сећања: „Толико сам стар да сам се са свима већ напола опростио, осим са самим собом“.

И стварно је тако. Кад се изгуби воља за моћ и воља за ноћ, тада човек заправо умире, више као да и није жив. У старијим годинама мисао о љубави прелази у љубав према мисли. Кад су новинари упитали Џека Николсона како излази на крај са много млађом женом, он је одговорио: „Дању некако, ноћу никако“. Постоји стари косац који је већ покосио више од 2/3 мојих школских другова: више нас је под земљом него на земљи, што је још један доказ да мањина гази по већини! Стари људи пуно говоре, јер се тако уверавају да су још живи. Ипак, морам бити кратак, морам, јер ми је преостало мало времена, осећам се као сува грана дрвета живота, „као приправник смрти“ (Т. В. Адорно). Симон де Бовоар, пишући о старости, погађа што и сам осећам: „Постоји једно искуство које припада само онима који су стари: то је искуство саме старости“.

ЈА И ЈАВНОСТ

Мисли које ћу сада и овде да изговорим дајем вам у трајно власништво. Јер то нису мисли за само једну сезону и за једно време, већ мисли које су отпорне на промену времена, које пркосе времену и за које Албер Ками рече да су шамар времену. Ја нисам новинар па да ми се сваког дана дешава исто: оно што он напише данас, већ је заборављено сутра!

На питање многих колега и новинара зашто се пуних 50 година не појављујем у јавним гласилима, одговарао сам, можда и претерано критички: ако се не појављујем у медијима, значи да ми се може веровати! Иво Андрић тачно је објаснио ово речито ћутање: „Ја своју дужност ... видим у томе да ћутим и да тако бар за један глас умањим хаос и дреку свих око себе“. Усред вреве и вике посебних и личних интереса, истина и смисао не могу се чути. Зато сам своје књиге писао далеко од јавних очију и јавне б(р)уке, премда сам често био трн у оку званичне, идеолошке критике. И зато сам се одлу-

чио на „добро одмерену повученост“ (Е. Сиоран). Моја супруга Оља једном ми је у шали рекла: „Кад сви дигну руку од тебе, ја ћу дићи руку на тебе“. Ја не знам да ли књиге чине да свет буде бољи, али верујем да би без књига био гори. Додуше, истина је моћна по намери, али немоћна по учинку.

Често сам се питао: како се ја могу до краја, целим својим бићем, да заложим за своју истину, ако унапред при/знам да је она релативна, ограничена, субјективна? Осећам да сам распет између воље да своју истину браним до краја и сумње да је она само делимична спознаја а не целовито сазнање. Баш због овог скептичног и критичног елемента никада моје знање неће сићи у народ и постати део народне свести и савести, из простог разлога што је наш народ више усмен него писмен: слуша и гледа свашта, а не чита и не мисли ништа! Нема воље ни снаге за душевну окрепу и духовну обнову. Јер је на делу организовано лагање насупрот усамљене и немоћне истине. Лажови су као амебе: множе се деобом. Бранко Миљковић ипак верује: „Нема песме изван истине“.

Морам рећи да сам своје знање и умеће 50 година несебично делио и преносио студентима, а у исто време пратио како су они то доживели и разумели. Настојао сам да, у *узајамној настави*, у којој ја учим њих и уједно учим од њих, пренесем оно најбоље што је људски дух створио током времена. Био сам као онај ирски краљ који је толико поклањао да му је десна рука постала дужа оде леве. Овде давати не значи губити: ја сам цело време пре/давао, а да при томе нисам ништа губио. Није лако бити човек. Виктор Иго има право када каже: „Ја сам робијаш који слуша само своју савест“. Савест је непоткупљив судица. Данас чисту савест има само онај ко се слабо сећа.

Студенти, као и моја деца, радо су ме слушали, али без воље да наставе мој пут, што је свакако за њих боље (ретки су они као Брка, Данијела, Драган¹ и још по неко). Моја Оља, која је и сама понекад била присутна на мојим предавањима, једном је приметила: „Ти си веома замљив као јавна личност, а веома досадан као приватна особа“. Њој се придружио и Јован Златоусти, последњи грех моје старости. Једна моја студентка, баш из ове средине, после петнаестак година, срела ме на улици и признала: „Професоре, ваша предавања су била толико занимљива, да сам ја доводила своје дечке да вас чују“. Ја сам јој узвратио: „Сада ми је јасно зашто је дворана увек била пуна“.

Шалу на страну, али мој живот био је као један дуги дан учења, а све што сам рекао и написао, била је једна велика исповест. Моја предавања увек су била обреди на једном другом олтару, молитве на други начин, појмовно исповедање. Отуда је свака моја мисао лична молитва која делује као отпор идеолошком обреду миш-

¹ Драгољуб Б. Ђорђевић, Данијела Гавриловић, Драган Жунић (примедба редакције).

љења. Ако се живот схвати као један дан живота, онда немам времена за губљење. Гаргантуа рече: једини губитак времена што га ја знам јесте гледање на сат!

Сматрам да главни предмет у свакој светој и световној школи треба да буде разумевање другог и друго-ја-чијег од нас: оно најбоље у нама јесте управо то што крчи пут до другог човека. Не заборавимо: има добрих људи, само не знају једни за друге, ретко се срећу, не стварају заједницу, не организују се у странке, које, ако су на власти, прописују норме које саме крше: кад би се држава заиста придржавала закона које је сама донела, она би морала да нареди властито хапшење! Не знам да ли су речи моје угодне или неугодне, али знам да су искрене. Често сам личан, понекад безличан, никад дволичан.

КРИТИКА И ЈА

Никада се нисам бојао критике, јер ниједан критичар није знао више од мене о одређеној ствари. Зато нисам одговарао ниједном критичару појединачно, јер не видим разлога да полемишем са неким о стварима о којима нема правог појма, и за које од мене први пут чује. Идеолошка свест им је диктирала редове због којих се касније њихова савест кајала: један је тражио да му опростим, други је чак плакао на мом рамену, а трећи ми је након свега нудио сарадњу, четврти ми је написао писмо у коме каже да ће доћи дан кад ће ми се јавно извинити, јер је био приморан да ме нападне, али тај дан још није дошао. Ови лажови уништавају духовно и морално здравље друштва. Али има међи њима и таквих којима се просто омакне да буду за тренутак искрени.

Не занимају мене они као појединци, мене занима друштво у коме су такви појединци могући: они као појава упућују на *болесно друштво* које је у свађи са самим собом и светом око себе. Не вређају они само мене, они вређају мерила истине и смисла, без којих једна заједница не би знала о себи готово ништа. Нисам био у реду када су се делиле награде, али сам био када су се делиле увреде. Све им праштам и молим бога да им опрости, јер не знају шта говоре: идеолошки језик одбија да говори истину. Не говорим о њима да бих се хвалио пред вама. Али имам утисак да они нису ни читали оно што сам написао. Ако су и читали, нису разумели. Ако си у разумели, разумели су погрешно.

Укратко: то су ситни трговци туђим духом којима је непозната уметност мишљења у појмовима и симболима. То су нижи организми у публицистици и друштвеним наукама, који почну да пишу пре но што су научили да мисле. Слажем се са Казимјером Брандисом који напомиње и опомиње: „Коначну казну писцу изричу његове књиге. Заједно са главном казном: заборавом“. Ретки су они којима историја науке и филозофије издаје уверење о бесмртности. Ипак, за утеху, сећање на мене не може да остари док сте ви живи.

Било је, поред ових злонамерних, и оних добронамерних, који су имали једну, на први поглед, оправдану замерку. Ђуро, говорили су ми, ти певаш своју науку, ти си научник по позиву и песник по нагону. Мој одговор је гласио: да ли моје мишљење изазива у вас певање или мишљење? Тад више нису знали шта да мисле. Ја их брзо уверим да моји научни радови изазивају „медитацију а не рецитацију“ (Х. Г. Гадамер). Ја сам, као филозофски просвећен социолог, упркос свему, као птица небеска, градио своје гнездо у духовним висинама, одакле сам имао бар слутњу, ако не и читав преглед целине, не прекидајући везу између искуственог света чињеница и надискуственог света вредности и норми (зато су ме неки назвали мостоградитељем).

Увек сам спреман да гледам појаве у свој њиховој раскошној разноликости, али у исто време желим да их видим некако обједињене у једном загрљају, то јест у једном не само теоријском него и вредносном оквиру. Појава или чињеница сама по себи не значи ништа, она значи нешто у теоријском и вредносном оквиру значења. Дакле, кад *објасним* чињенице с обзиром на њихов узрок, структуру, функције, форму итд., онда се питам шта оне значе за мој и твој живот, наш живот. Ја их тек тада *разумем!* У мојим радовима можда превладава жеља да се потисне оно што се гледа у име оног што се види, јер људи обично гледају појаве а не виде суштину. Зато је Иво Андрић и могао да закључи: „Ако не могу да *видим*, нећу ни да *гледам*“. Ово видети има сазнајно надмоћан положај у односу на гледати. Већ пуних пола столећа навикавам моје студенте да се односе према стварности која је у исти час конкретна и апстрактна, видљива и невидљива, телесна и духовна, посебна и општа, чулно убедљива и духовно уверљива. Јер свака појава је више него што очи гледају. Када гледате Буду да седи на лотосовом цвету, онда ви видите шта то значи: „Ово је расцветано људско биће“. Одавно смо заборавили на небо изнад нас: све се ради на расчаравању света (М. Вебер). Ја сам више склон небу него земљи, при чему је небо симбол врховних вредности, а земља симбол материјалних чињеница. Зато су моје књиге најбоље у својој врсти, само је врста спорна.

ПОТОНУЛЕ ВРЕДНОСТИ

Дух мудрости није дух позитивистичке науке: њен дух је ученост! Савремени научник је разуман, али није уман, он је учен, али није мудар, он је свестан, али није самосвестан, јер нема јасне свести о највишим вредностима и нормама живота. Научном сазнању одаће се највећа почаст ако се оно стави у службу врховних вредности: љубави, вере, наде, правде, слободе, светости живота. Ниче се питао: „Шта смо урадили одвојивши земљу од сунца?“ Вредности и норме јесу доказ да ми као људи нисмо само природна бића него и културна. Човек се двапут рађа. Једном као природно биће, а други пут као културно биће: човек има два рођендана! Да би био човек, људско

биће мора да задовољи своје телесне и духовне потребе: телесне да би био жив, а духовне да би био здрав!

Имати свест о вредностима и нормама значи све оцењивати према њима: имати *мерило* вредновања! Ако у свакоме од нас не сија нешто од виших вредности, онда у свакоме умире човек: то онда једна сенка корача и лута кроз живот! Ове вредности и норме постоје да би се по њима живело, а не да би се о њима само мислило. Смисао живота састоји се у остваривању вредности и норми: без њих је живот бесмислен! Нихилизам је управо стање када највише досадашње вредности губе своју вредност. Ученост мора бити отеловљење неке вредности. На пример: бити правник јесте начин остваривања правде као вредности. Са ове тачке гледишта политички систем није ни владавина већине ни владавина мањине, већ владавина врлине: правде и права које се темељи у правди! Зар добре хришћанске вредности и норме не оптужују лошу стварност већ две хиљаде година? Често се наилази на запажање које говори да имамо хришћанство али немамо хришћане, јер људи не остварују хришћанске вредности и не живе по хришћанским нормама. Зато сам у свему умерен, само волим без мере. У *Рођењу трагедије* Ниче истиче: „Дух мора да се поново сети себе“. Јер свака норма (обичајна, верска, морална, правна) јесте сведочанство да дубоко у нашој природи нешто није у реду.

Свака култура и свако време мора да се преиспитује с обзиром на врховне вредности и норме: да се јасно види да ли су оне још увек путокази, или су можда потиснуте, заборављене, напуштене. Када Ниче виче да су богови мртви, онда то значи да се кључни систем вредности и норми распао, а човек испао из чврстог моралног поретка. Убиство оца у психоаналитичкој теорији само је симбол рушења система вредности и норми из њих изведених.

Разбијене су „старе плоче“, то јест порушена је стара таблица вредности, али је тиме угрожен и начин живота који је на њима успевао хиљадама година, што значи да нису биле без значаја и значења. Рушење старе таблице вредности и норми изазвало је губитак сваког сигурнијег путоказа и осећање изгубљености односно бачености у свет. Ако нема тих вредности и норми, онда нема ни више човекове природе – све се срза у друштвени мравињак. Религија упућује на духовне висине на које човек може да се пропне ако не пристаје да буде нико и ништа – пука природна чињеница. Остваривање највиших вредности и норми готово да је једнако дефиницији човека. Б. Миљковић ми и овде помаже кад вели: „На обичне речи више немам право.“

МАСОВНА НАСУПРОТ ЕЛИТНОЈ КУЛТУРИ

У нас се, на плану културе, може установити да истине и вредности, до којих су мукотрпно стигли учени и мудри, зачас пониште и обесмисле прости и глупи, сирови и сурови: ограничени и јаки надмоћан је ученом и мудрому! На пример: када се све оригинално сведе на банално,

морално на застарело, укусу на луксуз, мишљење на брбљање, култура на кич! Свако више воли да буде познат него признат, да му други завиди а не да га воли. У томе је највише страдао језик, посебно језик истине и смисла. Данас се са више страна чује да је језик доживео нервни слом (Л. Колаковски, *Ужас метафизике*). А Едвард Сапир је давно напоменуо и опоменуо: „Врата сваке културе отварају се кључем њеног језика“.

Врсни аналитичари тзв. масовне културе слажу се: 1) да се овде културно добро изврће у потрошну робу, 2) да је реч о срозавању или губитку естетских и етичких вредности, 3) да се поруке преносе на безличан а не личан начин, 4) да долази до стандардизације односно прилагођавања уметничких, филозофских и научних дела техничким могућностима медија – „иза доба етике и естетике долази доба технике“ (Луј Доло), 5) да је приметна пасивност масе насупрот учествовању публике, 6) да је квантитет важнији од квалитета. Тако се масовна култура преноси и умножава, али нема у себи готово ништа етички, естетички, филозофски и религиозно вредно помена. Филозоф воље за моћ добро је приметио: „Једном је дух био бог, затим је постао човеком, а сад ће бити још и олош“. Изгледа да се потврђује основна мисао Освалда Шпенглера о изрођавању културе у цивилизацију: култура има душу и дух, цивилизација оруђа и оружја!

Георг Зимел, у *Филозофији новца*, открива нам снагу завођења новца, тог „бога међу робама“ (Маркс), који утиче на размену производа који пре нису сматрани робом: част, уверење, врлина, лепота, мир душе. Више духовне вредности новац увлачи у ниске и прљаве послове: то је продор материјалне у духовну сферу вредности. Бора Пекић би рекао: „Сва тела за издавање и све душе на продају“. Бела Хамваш додаје: „Стављена је на коцку једна велика и сложена, танана и висока култура“. Америка је у култури света постала „симбол универзалних примедби“ – култура личи на све тешњу лудачку кошуљу (Ф. Ц. Лечнер-Ц. Боли, *Култура света*, Слио, Београд 2006, с. 199). Ово је култура грешке и греха, за разлику од култура стида и части. „Кажу да једна грешка може бити гора од греха“.

Овде се, насупрот масовној култури мисли на елитну културу, на оно најбоље што је дух створио, на отмени тон једне културе – на генијалност и даровитост насупрот просечности и сивилу. Елитисти у култури – то су увек били симболи једног несталог света, који је замењен представницима културне конфекције, културе по наруџби јавних гласила. Реч је о индустријској производњи забаве, сна и вишка глупости, где се слави нижи човек у човеку. И у наукама о човеку као да више нема истине којој би се могли радовати, јер сваку прати сенка боли: свака светлост има своју сенку! Величина човека није у томе да никад морално не посрне, него у томе да смогне нову снагу да се усправи и исправи. Од моралног човека се очекује да морално делује, а не да морално расуђује: он је видљиви пример моралне норме која се креће међу људима! Младима нису толико потребне

моралне поуке колико моралне особе које живе честит живот и које их својим примером наводе да и они тако живе. Не треба нико да их учи, него да сведочи својим животом, како се верује и нада, љуби и страда. Данас се морални људи могу да учлане у просјачке редове.

Могу да се похвалим, а за то имам и сведоке, да су моја предавања била сажет приказ оног најбољег што је речено и писано, што је издржало проверу на вековним искуствима људи, и потврђено у бројним научним истраживањима. Вредна научна, филозофска, теолошка и уметничка дела вечно су млада, трајно зелено дрвеће спознаје, цветови духа који не вену, и који делују онога трена кад им се приближи радознали дух. Дела масовне културе живе од данас до сутра, умиру са смирајем сунца. И баш на писање таквих дела тера нас Болоњска декларација, у којој се ниједном не помиње *мишљење*, већ само знање које се тражи на тржишту информација. М. Хајдегер истиче: „Постоји ли данас већи страх него што је страх од мишљења?“ Данашњи образовни систем, званични и незванични, не ствара мишлице већ искључиво техничаре. Мој пријатељ Дарко Танасковић, у делу *Аутономија мишљења*, на стр. 430 вели да је ту реч о „некој врсти диригованог самоубиства“. Данашње знање није ни информативно ни нормативно, оно је у суштини инструментално. А последице су несagleдиве: појава нове неписмености, осиромашење речника, кварење језика, заборав битних питања, темељно незнање.²

За данашњи образовни систем вреде Ничеве речи да „треба сада заувек ућуткати читаво бучно усрано образовање овога времена“. Писана историја почиње проналаском писма. У нас има око два милиона неписмених. Они још нису ушли у историју.

Најбоље је за ме да овде заћутим, баш у тренутку кад сам добио нагон да говорим.

Đuro Šušnjić, Belgrade

FROM THE ARCHIVES OF AGED EXPERIENCE

Summary

The leading Serbia sociologist, summarises his abundant life and intellectual experience in a confessional tone, and speaks about: old age, relationship towards the public, criticism, lost values, and mass versus elite culture.

Key words: Đuro Šušnjić, Old Age, Public, Criticism, Values, Elite Culture.

² Рачуна се да у Србији има око 70% функционално неписменог становништва (видети „Политика“ 19. мај 2010, с. 7 – „Звање професор не постоји“).